

Online ISSN 2335-2388

mokslo darbai transactions

RESPECTUS PHILOLOGICUS

2013 Nr. 24 (29)

RESPECTUS PHILOLOGICUS Nr. 24 (29)

MOKSLINIS TĖSTINIS LEIDINYS

Leidžia Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas ir Jano Kochanovskio universiteto Humanitarinis fakultetas Kielcuose du kartus per metus (balandžio 25 d. ir spalio 25 d.).

Mokslo kryptis: filologija (04H). Mokslo sritys: gramatika, semantika, semiotika, sintaksė (H 352), bendroji ir lyginamoji literatūra, literatūros kritika, literatūros teorija (H 390).

Pagrindinės kalbos: lietuvių, lenkų, anglų, rusų.

CZASOPISMO NAUKOWE

Wydawcy: Uniwersytet Wileński – Wydział Humanistyczny w Kownie oraz Uniwersytet Jana Kochanowskiego – Wydział Humanistyczny w Kielcach. Ukazuje się dwa razy w roku: 25 kwietnia i 25 października.

Kierunek naukowy: filologia (04H). Dyscypliny naukowe: gramatyka, semiotyka, semantyka, syntaktyka (H 352), literatura ogólna i porównawcza, krytyka literacka, teoria literatury (H 390).

Podstawowe języki: polski, litewski, angielski i rosyjski.

ONGOING ACADEMIC PUBLICATION

Published twice a year (April 25, October 25) by Vilnius University Kaunas Faculty of Humanities and The Jan Kochanowski University in Kielce Faculty of Humanities.

Scientific field: philology (04H). Research areas: grammar, semantics, semiotics, syntax (H 352), general and comparative literature, literary criticism, literary theory (H 390).

The journal accepts articles and correspondence written in English, Lithuanian, Polish, and Russian.

DUOMENŲ BAZĖS / BAZY DANYCH / ABSTRACTING AND INDEXING

Elektronische Zeitschriftenbibliothek (2002) Arianta (2002)	Frei zugängliche E-Journals Universitätsbibliothek Regensburg
Balcan Rusistics (2004)	Naukowe i branżowe polskie czasopisma elektroniczne Biblioteka Uniwersytetu Śląskiego
C.E.E.O.L. (2005)	Russian Language, Literature and Cultural Studies Central and Eastern European Online Library DFG Nationallizenzen
EBSCO (2006)	Humanities International Complete Humanities Source Current Abstracts Humanities International Index TOC Premier
MLA (2007)	Modern Language Association International Bibliography
Index Copernicus (2008)	Index Copernicus International Journal Master List
Lituanistika (2011) Linguistic Bibliography Online (2012) Ulrichs (2013)	The database of the humanities and social sciences in Lithuania Brill Leiden, Netherlands Ulrich's Periodicals

PATIKRA / WERYFIKACJA / VERIFICATION

Redakcijos adresas / Adres redakcji / Address of the editorial board

Žurnalas „Respectus Philologicus“
Vilniaus universitetas
Kauno humanitarinis fakultetas
Muitinės g. 8, LT-44280 Kaunas, Lietuva

Respectus Philologicus
Vilnius University
Kaunas Faculty of Humanities
Muitines 8, Kaunas 44280, Lithuania

Tel. +370 37 750 536

El. paštas / E-mail respectus@gmail.com

Interneto svetainė / Strona internetowa / Homepage <http://filologija.vukhf.lt>

Moksliniai ir kalbos redaktoriai / Redakcja naukowa i językowa / Proof-readers

Gabija Bankauskaitė-Sereikienė (lietuvių kalba / język litewski / Lithuanian language)
Kazimierz Luciński, Beata Piasecka (lenkų kalba / język polski / Polish language)
Algis Braun (anglų kalba / język angielski / English language)
Eleonora Lassan, Viktorija Makarova (rusų kalba / język rosyjski / Russian language)

Vertimas / Tłumaczenie / Translation

Beata Piasecka, Živilė Nemickienė

Pagrindinė redaktorė / Redaktor prowadzący / Publishing editor

Viktorija Makarova

Print ISSN 1392-8295, Online ISSN 2335-2388

© Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas, 2013

© Uniwersytet Jana Kochanowskiego – Wydział Humanistyczny w Kielcach, 2013

REDAKTORIŲ KOLEGIJA — KOLEGIUM REDAKCYJNE

- Eleonora Lissan** VU KHF profesorė, habil. dr. (04H), Lietuva, *vyriausioji redaktorė*
 Profesor Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział Humanistyczny w Kownie, dr hab. (04H), Litwa, *redaktor naczelny*
- Kazimierz Luciński** Jano Kochanovskio universiteto Kielcuose profesorius, habil. dr. (04H), Lenkija, *vyriausiosios redaktorės pavaduotojas*
 Profesor Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, dr hab. (04H), Polska, *zastępcza redaktora naczelnego*
- Irina Oukhvanova-Shmygova** Baltarusijos valstybinio universiteto profesorė, dr. (04H), Baltarusija, *vyriausiosios redaktorės pavaduotoja*
 Profesor Białoruskiego Uniwersytetu Państwowego, dr (04H), Białoruś, *zastępcza redaktora naczelnego*
- Gabija Bankauskaitė-Sereikienė** VU KHF profesorė, dr. (04H), Lietuva, *atsakingoji sekretorė*
 Profesor Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział Humanistyczny w Kownie, dr (04H), Litwa, *sekretarz kolegium*
- Daiva Aliūkaitė** VU KHF docentė, dr. (04H), Lietuva
 Docent Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział Humanistyczny w Kownie, dr (04H), Litwa
- Danutė Balšaitytė** VU Užsienio kalbų instituto profesorė, dr. (04H), Lietuva
 Profesor Uniwersytetu Wileńskiego – Instytut Języków Obcych, dr (04H), Litwa
- Wiesław Caban** Jano Kochanovskio universiteto Kielcuose profesorius, habil. dr. (05H), Lenkija
 Profesor Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, dr hab. (05H), Polska
- Renato Corsetti** Romos universiteto „La Sapienza“ profesorius, habil. dr. (04H), Italija
 Profesor Uniwersytetu Rzymskiego „La Sapienza“, dr hab. (04H), Włochy
- Anatolij Chudinov** Uralo valstybinio pedagoginio universiteto profesorius, dr. (04H), Rusija
 Profesor Uralskiego Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego, dr (04H), Rosja
- Hans-Jürgen Diller** Bochumo Ruhro universiteto profesorius, habil. dr. (04H), Vokietija
 Profesor Uniwersytetu Ruhry w Bochum, dr hab. (04H), Niemcy
- Aloyzas Gudavičius** Šiaulių universiteto profesorius, habil. dr. (04H), Lietuva
 Profesor Uniwersytetu w Šiauliai, dr hab. (04H), Litwa

- Laima Kalėdienė** Lietuvių kalbos instituto vyriausioji mokslo darbuotoja, profesorė, dr. (04H), Lietuva
Starys pracownik naukowy, profesor w Instytucie Języka Litewskiego, dr (04H), Litwa
- Juris Kastinš** Latvijos universiteto profesorius, habil. dr. (04H), Latvija
Profesor Uniwersytetu Łotewskiego w Rydze, dr hab. (04H), Łotwa
- Asta Kazlauskienė** Vytauto Didžiojo universiteto profesorė, dr. (04H), Lietuva
Profesor Uniwersytetu Witolda Wielkiego, dr (04H), Litwa
- Jurij Kleiner** Sankt Peterburgo universiteto profesorius, habil. dr. (04H), Rusija
Profesor Uniwersytetu w Sankt Petersburgu, dr hab. (04H), Rosja
- Aleksandras Krasnovas** VU KHF profesorius, dr. (04H), Lietuva
Profesor Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział Humanistyczny w Kownie, dr (04H), Litwa
- Jadvyga Krūminienė** VU KHF profesorė, dr. (04H), Lietuva
Profesor Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział Humanistyczny w Kownie, dr (04H), Litwa
- Jurgita Mikelionienė** Kauno technologijos universiteto docentė, dr. (04H), Lietuva
Docent Uniwersytetu Technologicznego w Kownie, dr (04H), Litwa
- Gerald E. Mikkelson** Kanzaso universiteto profesorius, dr. (04H), JAV
Profesor Uniwersytetu w Kansas, dr (04H), USA
- Olegas Poliakovas** VU KHF profesorius, habil. dr. (04H), Lietuva
Profesor Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział Humanistyczny w Kownie, dr hab. (04H), Litwa
- Marek Ruszkowski** Jano Kochanovskio universiteto Kielcuose profesorius, habil. dr. (04H), Lenkija
Profesor Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, dr hab. (04H), Polska
- Yuri Stulov** Minsko valstybinio lingvistikos universiteto profesorius, dr. (04H), Europos „Amerikos studijų asociacijos“ Baltarusijos filialo prezidentas, Baltarusija
Profesor Państwowego Uniwersytetu Lingwistycznego w Mińsku, dr (04H), prezes białoruskiej filii Europejskiego Stowarzyszenia Studiów Amerykanistycznych, Białoruś
- Leona Tokor** Jeruzalės Žydų universiteto profesorė, habil. dr. (04H), Izraelis
Profesor Uniwersytetu Hebrajskiego w Jerozolimie, dr hab. (04H), Izrael

EDITORIAL BOARD

Eleonora Lissan	Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania, <i>editor-in-chief</i>
Kazimierz Luciński	Professor (04H), The Jan Kochanowski University in Kielce, Poland, <i>deputy editor-in-chief</i>
Irina Oukhvanova-Shmygova	Professor (04H), Belarusian State University, Belarus, <i>deputy editor-in-chief</i>
Gabija Bankauskaitė-Sereikienė	Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania, <i>managing secretary</i>
Daiva Aliūkaitė	Associate Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania
Danutė Balšaitytė	Professor (04H), Vilnius University (Institute of Foreign Languages), Lithuania
Wiesław Caban	Professor (05H), The Jan Kochanowski University in Kielce, Poland
Renato Corsetti	Professor (04H), Sapienza University of Rome, Italy
Anatolij Chudinov	Professor (04H), Ural State Pedagogical University, Russia
Hans-Jürgen Diller	Professor (04H), Ruhr University Bochum, Germany
Aloyzas Gudavičius	Professor (04H), Šiauliai University, Lithuania
Laima Kalėdienė	Professor (04H), Senior Researcher, Institute of the Lithuanian Language, Lithuania
Juris Kastinš	Professor (04H), University of Latvia, Latvia
Asta Kazlauskienė	Professor (04H), Vytautas Magnus University, Lithuania
Jurij Kleiner	Professor (04H), St. Petersburg State University, Russia
Aleksandras Krasnovas	Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania
Jadvyga Krūminienė	Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania
Jurgita Mikelionienė	Associate Professor (04H), Kaunas University of Technology, Lithuania
Gerald E. Mikkelsen	Professor (04H), The University of Kansas, USA

Olegas Poliakovas	Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania
Marek Ruzkowski	Professor (04H), The Jan Kochanowski University in Kielce, Poland
Yuri Stulov	Professor (04H), Minsk State Linguistic University, President of European Association for American Studies in Belarus, Belarus
Leona Toker	Professor (04H), The Hebrew University of Jerusalem, Izrael

TURINYS / SPIS TREŚCI

I. PROBLEMOS IR SPRENDIMAI / PROBLEMY I ICH ROZWIĄZANIA

- Aleksandras Krasnovas** (Lietuva / Litwa). Individuali ir bendruomeninė tapatybė bei jų sąveika grožinėje literatūroje..... 11
- Oleg Leszczak** (Lenkija / Polska). Społeczny i empiryczny charakter transcendentalnego antropocentryzmu Immanuela Kanta: problem istoty człowieczeństwa 21
- Bernard Sypniewski, M. Frankel Sypniewski** (JAV / USA). Patterns of Thought..... 36
- Наталья Клушина** (Rusija / Rosja). Интенциональный аспект современной стилистики..... 50

II. FAKTAI IR APMASTYMAI / FAKTY I ROZWAŻANIA

- Yuri Stulov** (Baltarusija / Białoruś). The Cityscape in the Contemporary African-American Urban Novel 65
- Анна Дашенко** (Ukraina / Ukraina). Личностное измерение стиля И-ань: ценностные установки Ли Цинчжао 72
- Gintarė Aleknavičiūtė** (Lietuva / Litwa). Domestication in the Translation of D. Brown's *The Da Vinci Code*..... 87
- Anna Wzorek** (Lenkija / Polska). Olgi Tokarczuk gra z regułami powieści kryminalnej (na podstawie *Prowadź swój plug przez kości umarłych*) 98
- Simona Amankevičiūtė** (Lietuva / Litwa). Kognityvusis požiūris į stereotipinius moters įvaizdžius vizualiojoje reklamos erdvėje..... 108
- Елена Казимянец** (Lietuva / Litwa). *Снег* в русской языковой картине мира 121
- Oskar Gawlik** (Lenkija / Polska). On *If* and *Whether* Complement Clauses of *See*, *Wonder*, and *Know* in Contemporary Spoken Academic American English: A Corpus-Based Study..... 131
- Евгений Зубков** (Lenkija / Polska). Словоупотребления *ксива* и *малява* в русском уголовном дискурсе..... 142
- Mihaela Culea** (Rumunija / Rumunia). “Middle Ground,” “Duality,” and “Diversimilarity” as Responses to Postcolonial and Global Challenges in Chinua Achebe's *The Education of a British-Protected Child* and *No Longer at Ease* 151
- Malgorzata Krzysztofik** (Lenkija / Polska). *Recepta duszna i cielesna przeciw powietrzu morowemu* ks. Hieronima Powodowskiego (XVI w.) – antropologiczny model lektury..... 162
- Malgorzata Przeniosło** (Lenkija / Polska). Nauczyciele akademicy na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie w okresie międzywojennym..... 176

III. NUOMONĖ / OPINIE I POGLĄDY

- Элеонора Лассан** (Lietuva / Litwa). О причинах вечности сказочных сюжетов
(на материале сказки «Мальчик с пальчик»)..... 194

IV. KONFERENCIJŲ MEDŽIAGA / MATERIAŁY KONFERENCYJNE

- Leszek Szymbański** (Lenkija / Polska). Language Awareness in an Internet Chat Room 203

V. SKAUDŪS KLAUSIMAI / DRAŹLIWE KWESTIE

- Viktorija Makarova** (Lietuva / Litwa). Priešo įvaizdžio formavimas Lietuvos žiniasklaidos
priemonėse: lenkų klausimas..... 213

VI. MOKSLINIO GYVENIMO KRONIKA / KRONIKA ŻYCIA NAUKOWEGO

Konferencijų apžvalgos / Konferencje

- Jurgita Astrauskienė** (Lietuva / Litwa). Tarptautinės mokslinės konferencijos „Tarp eilučių:
lingvistikos, literatūrologijos, medijų erdvė“ *TELL ME 2013* apžvalga 222

- Tatiana Larina** (Russia). Searching for Understanding in Cross-Cultural Communication.... 225

Knygų recenzijos / Recenzje książek

- Лара Синельникова** (Ukraina / Ukraina). ЧЕРВИНСКИЙ, П., 2012. *Язык советской
действительности: Семантика позитива в обозначении лиц*..... 230

- Michał Mazurkiewicz** (Lenkija / Polska). *Sport w sztuce. Sport in Art.* 2012.
M. KOZIOŁ, D. PIEKARSKA, M. A. POTOCKA (eds.)..... 237

- Anonsai / Zapowiedzi** 239

VII. REIKALAVIMAI STRAIPSNIAMS /

- ZASADY OPRACOWYWANIA PUBLIKACJI** 240

- VIII. MŪSŲ AUTORIAI / NASI AUTORZY** 248

CONTENTS

I. PROBLEMS AND SOLUTIONS

Aleksandras Krasnovas (Lithuania). The Interaction of Personal and Communal Identities in Literature	11
Oleg Leszczak (Poland). On the Social and Empirical Nature of Kant's Transcendental Anthropocentrism: The Problem of Human Nature	21
Bernard Sypniewski, M. Frankel Sypniewski (USA). Patterns of Thought.....	36
Natalia Klushina (Russia). The Intentional Aspect of Modern Stylistics	50

II. FACTS AND REFLECTIONS

Yuri Stulov (Belarus). The Cityscape in the Contemporary African-American Urban Novel ...	65
Ganna Dashchenko (Ukraine). The Identity Dimension of the <i>Yi-An</i> Style: The Value System of Li Qingzhao.....	72
Gintarė Aleknavičiūtė (Lithuania). Domestication in the Translation of D. Brown's <i>The Da Vinci Code</i>	87
Anna Wzorek (Poland). Olga Tokarczuk's Game with the Rules of Criminal Novels: The Case of <i>Plough Through the Bones of the Dead</i>	98
Simona Amankevičiūtė (Lithuania). Cognitive Approach to the Stereotypical Placement of Women in Visual Advertising Space	108
Jelena Kazimianec (Lithuania). Snow in the Russian Language Picture of the World.....	121
Oskar Gawlik (Poland). On <i>If</i> and <i>Whether</i> Complement Clauses of <i>See</i> , <i>Wonder</i> , and <i>Know</i> in Contemporary Spoken Academic American English: A Corpus-Based Study.....	131
Eugene Zubkov (Poland). Word Usage of <i>Ксива</i> and <i>Малыва</i> in Russian Criminal Discourse	142
Mihaela Culea (Romania). "Middle Ground," "Duality," and "Diversimilarity" as Responses to Postcolonial and Global Challenges in Chinua Achebe's <i>The Education of a British-Protected Child</i> and <i>No Longer at Ease</i>	151
Malgorzata Krzysztofik (Poland). The Anthropological Model of Reading "Prescription for Soul and Body Against Epidemic Air" by 16 th Century Priest Hieronim Powodowski	162
Malgorzata Przenioslo (Poland). The Academics at Stefan Batory University in Vilnius During the Interwar Period.....	176

III. OPINION

- Eleonora Lassar** (Lithuania). On the Imperishable Reasons of Fairy-Tale Plots:
The Case of *Tom Thumb* 194

IV. CONFERENCE MATERIAL

- Leszek Szymański** (Poland). Language Awareness in an Internet Chat Room 203

V. SENSITIVE ISSUES

- Viktorija Makarova** (Lithuania). The Formation of the Image of the Enemy
in Lithuanian Media Outlets: The Polish Question 213

VI. SCIENTIFIC LIFE CHRONICLE**C o n f e r e n c e s**

- Jurgita Astrauskienė** (Lithuania). Review of the International Scientific Conference
“Thought Elaboration: Linguistics, Literature, Media Expression” (TELL ME 2013) 222

- Tatiana Larina** (Russia). Searching for Understanding in Cross-Cultural Communication.... 225

B o o k r e v i e w s

- Lara Sinelnikova** (Ukraine). CZERWINSKI, P., 2012. *The Language of Soviet Reality:
The Semantics of Positive Personal Evaluations* / ЧЕРВИНСКИЙ, П., 2012.
Язык советской действительности: Семантика позитива в обозначении лиц 230

- Michał Mazurkiewicz** (Poland). *Sport w sztuce. Sport in Art*. 2012.
M. KOZIOL, D. PIEKARSKA, M. A. POTOCKA (eds.)..... 237

- A n n o u n c e m e n t s** 239

- VII. REQUIREMENTS FOR PUBLICATION** 240

- VIII. OUR AUTHORS** 248

Małgorzata Krzysztofik

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Instytut Filologii Polskiej

ul. ŚWIĘTOKRZYSKA 15, 25-406 Kielce, Poland

E-mail: krzysztofik@ujk.edu.pl

Zainteresowania naukowe: literatura i kultura staropolska, kategorie kultury w literaturze (czas, przestrzeń, ciało), tradycja biblijna w literaturze polskiej, antropologia literatury, teologia literatury

RECEPTA DUSZNA I CIELESNA PRZECIW POWIETRZU MOROWEMU KS. HIERONIMA POWODOWSKIEGO (XVI W.) – ANTROPOLOGICZNY MODEL LEKTURY

Artykuł sytuuje się w nurcie najnowszych badań związanych z antropologią literatury oraz antropologią ciała. Poświęcony jest interpretacji Recepty dusznej i cielesnej przeciw powietrzu morowemu – powstałego u schyłku XVI wieku zbioru porad autorstwa ks. Hieronima Powodowskiego, dotyczących ustrzeżenia się przed epidemią zarazy, budzącą w dobie staropolskiej psychozę panicznego lęku. W przypadku epidemii dżumy śmiertelność wynosiła od 60 do nawet 100%. Analizie poddaje religijną i kulturową relację „duchowe – cielesne”. Omawiam problematykę teologiczną utworu (obraz Boga). Charakteryzuję te aspekty rzeczywistości, które zdaniem renesansowego kaznodziei przynależą do sfery duchowej (Bóg, dusza ludzka) oraz te, które związane są ze sferą cielesną (ciało ukazane w ekstremalnej sytuacji zagrożenia śmiertelną chorobą). Następnie odpowiadam na pytanie, w jaki sposób obie te rzeczywistości oddziałują na siebie nawzajem. Dyskurs medyczny ściśle wiąże się w Receptcie... z dyskursem teologicznym, ponieważ utwór zakorzeniony jest w antropologii biblijnej, dla której duchowy i cielesny pierwiastek człowieczeństwa stanowią jedność. Choroba fizyczna to specyficzny znak relacji między obydwoma wymiarami ludzkiej istoty. Człowieka nie można zrozumieć, ograniczając go do wymiaru tylko materialnego bądź tylko duchowego – pełny sens objawia się w ich łączności i współzależności.

SŁOWA KLUCZOWE: antropologia literatury, antropologia ciała, teologia literatury, choroba w kulturze, relacja „duchowe – cielesne”.

Zwrot antropologiczny w literaturoznawstwie jest już faktem dokonany (Kosowska 2004: 101–109). W ciągu kilkunastu ostatnich lat na rynku wydawniczym pojawiły się liczne publikacje dotyczące antropologii literatury, a potrzeba jej wprowadzenia do programów szkolnictwa wyższego zaowocowała powstaniem na niektórych polskich uniwersytetach zakładów czy katedr antropologii literatury. Stopniowo w trakcie prac wyłania się coraz szersza grupa tematów badawczych oraz

wypracowywana jest właściwa im metodologia (Kosowska 2003: 29–39). W dyskusji nad antropologią literatury postulatów oraz propozycji jest wiele, co wynika z faktu usytuowania tej dziedziny w nurcie badań interdyscyplinarnych, otwierających nowe perspektywy oglądu nie tylko dzieła literackiego, ale przez dzieło – szerszego oglądu i opisu kultury.

Wśród zagadnień, które należy poddać antropologicznemu oglądowi, badacze wymieniają podstawowe kategorie kultury

(ciało, czas, przestrzeń), opozycje (ja – inny, realne – nierealne, cielesne – duchowe, świadome – nieświadome, swoje – obce itp.), chorobę w kulturze, wzorce kulturowe itp.¹. Postulują, by badać: „rozmaite formy i przejawy uwikłania w cielesność, jak codzienność, prywatność, identyfikacja i tożsamość, stereotypy kulturowe, sztuka pamięci, opozycje między tym, co ludzkie i tym, co zwierzęce, dialektyka głosu i pisma” (Śnieżko 2010: 115).

Ewa Kosowska zauważa: „Nie każdy tekst spełnia w takim samym stopniu funkcje materiału do interpretacji antropologicznej” (Kosowska 2003: 36). To już oczywistość, w związku z czym możemy mówić o tekstach bardziej lub mniej uprzywilejowanych, podatnych lub niepodatnych na prowadzenie tego typu badań. W odniesieniu do literatury staropolskiej Dariusz Śnieżko postuluje analizę kompendiów wiedzy historycznej, historyczno-geograficznej, encyklopedii, kronik, podręczników szkolnych, autobiografistyki, gatunków oratorskich oraz piśmiennictwa użytkowego (Śnieżko 2010: 111–119).

Cel badań antropologicznych – głębsze poznanie kultury poprzez analizę jej jawnych i ukrytych aspektów obecnych w tekście literackim (Kosowska 2005: 3–19) – jest tak ambitny i szeroko zakrojony, że może wydawać się nawet życzeniową utopią, dlatego Ewa Kosowska słusznie zauważa:

Poznanie tak skomplikowanej rzeczywistości, jaką jest kultura, może dotyczyć jedynie pewnych aspektów. Ponieważ literatura jako zjawisko kulturowe także nie grzeszy prostotą, wszelkiego typu interpretacje tekstów literackich mogą być także jedynie aspektowe. W tej sytuacji każda

próba wykorzystania tekstu literackiego do poszerzania wiedzy o rzeczywistości kulturowej jest efektem wielopoziomowych wyborów, wielorako nacechowanych aksjologicznie (Kosowska 2003: 22).

Z tego względu przystępując do antropologicznej analizy tekstu literackiego, należy rozsądnie określić przedmiot badań, zbiór postulatów oraz realne do osiągnięcia cele. W odniesieniu do staropolszczyzny szerokie perspektywy badawcze dają moim zdaniem zwłaszcza analiza wytworów literatury popularnej i użytkowej (np. kalendarzy, poradników, prognozyków, godzinników itp.²). Ich uważne czytanie, często nie wprost, ale „między wierszami”, ukazuje te niejawne aspekty kultury, o których milczy literatura piękna. Przykładem może służyć *Recepta duszna i cielesna...* – napisany przez ks. Hieronima Powodowskiego zbiór porad dotyczących ustrzeżenia się przed epidemią zarazy. Oglądu tego starodruku dokonać można zarówno na płaszczyźnie antropologii filozoficznej, jak i kulturowej. W niniejszym artykule analizie poddam kulturową relację „duchowe – cielesne”, postrzeganą z perspektywy choroby, co rzecz oczywista obliguje do poruszenia problematyki teologii literatury, a także antropologii ciała. Scharakteryzuję te aspekty rzeczywistości, które zdaniem ks. Hieronima Powodowskiego przynależą do sfery duchowej oraz te, które związane są ze sferą cielesną, a następnie odpowiem na pytanie, w jaki sposób obie te rzeczywistości oddziałują na siebie nawzajem.

Ks. Hieronim Powodowski (1543–1613) pochodził ze średnio zamożnej szlachty. Był teologiem i pisarzem, kanonikiem po-

¹ Na temat obszarów badań antropologii literatury por. Gomółka 2007: 142–157; o chorobie jako temacie badań por. Szubert 2007: 262–269.

² Na temat analizy podstawowych kategorii kultury w kalendarzach (czas, przestrzeń) por. Krzysztófik 2010: 81–266.

znańskim, gnieźnieńskim oraz krakowskim (*Encyklopedia katolicka* 2012: 141–142; Korolko 1985: 282–285). Studia prawdopodobnie rozpoczął na Akademii Krakowskiej, a następnie udał się do Rzymu i Padwy. Po uzyskaniu stopnia doktora teologii powrócił do kraju, gdzie jako gorliwy katolik, a zarazem uzdolniony mówca – erudyta, czynnie włączył się do walki z reformacją (głównie z doktryną braci polskich). Rozwinał też wszechstronną działalność duszpasterską (w więziennictwie, szpitalnictwie itp.)³. Stefan Batory nadał mu tytuł królewskiego sekretarza i kaznodziei.

Pisał (zarówno po polsku, jak i po łacinie) dzieła o tematyce religijnej, liturgicznej, biblijnej, polemicznej i politycznej – m.in.: *Catechism Kościoła Powszechnego* (1578), który uzupełnił w kolejnym wydaniu tekstami biblijnymi – *Skarbnica Biblijej Świętej* (1581); podręcznik dla spowiedników *Brevis et methodica instructio audiendarum confessionum* (1577); traktat w obronie kultu częstochowskiego *Odpowiedź krześcijańska na list...* (1577); zarys nauki o sakramentach *Manuale septem Ecclesiae catholicae sacramentorum* (1591); wymierzone przeciw arianom *Wędzidło na sprośne błędy a bluźnierstwa...* (1582); traktat *Pochodnia Kościół Boży prawdziwy od ciemnych jaskiń kacyrskich nieomylnymi znakami rozeznawająca* (1584); dzieło teologiczne – kazania o charakterze dogmatycznym i moralnym *Christologiae seu sermonum de Christo* (1602–1610) oraz inne zbiory kazań, które ugruntowały jego sławę⁴.

Pełny tytuł poradnika dotyczącego ustrzeżenia się przed epidemią zarazy to

Recepta duszna i cielesna przeciw powietrzu morowemu. Z Pisma Świętego i z doświadczonych lekarzów zebrana i ku pożytkowi pospolitemu wydana przez księdza Hieronima Powodowskiego, kanonika poznańskiego. Jeremias XLII. Opowiadałem wam dzisiaj, a nie usłuchaliście głosu Pana Boga waszego, na wszystkie rzeczy, o które mię posyłał do was. Teraz tedy wiedząc dowiecie się, iż mieczem i głodem i powietrzem morowym pomrzecie. Ezechiel XXXIII. Nawróćcie się od dróg waszych barzo złych, i czemuż wždy masz umrzeć, domu Izraelski? (Starodruk składa się z 56 kart nieliczbowanych, sygnowanych A1–O4. Wszystkie cytaty w niniejszym artykule pochodzą z tego wydania, dlatego podaję przy nich jedynie sygnaturę karty). Utwór został wydany w Poznaniu w drukarni Jana Wolraba najprawdopodobniej między rokiem 1577 a 1589. Za tą datacją przemawiają wzmianki w tekście dotyczące najazdów tatarskich, co potwierdza informacja z Bibliografii Estreichera:

W 1577 Tatarzy spustoszyli Ruś, więc broszura mogłaby pochodzić z tego czasu, lecz prędzej jest ona z r. 1589, gdy również hordy tatarskie nawiedziły Podole i Ukrainę (Estreicher 1913: 194).

Na pytanie, dlaczego słynny duchowny, teolog, moralista, wybitny kaznodzieja i mąż stanu napisał poradnik dotyczący ratunku przed epidemią morowego powietrza, odpowiedź znajdujemy w samym tekście. Autor stwierdza, że nie zamierzał zajmować się ciężkimi chorobami, ale uczynił tak „mimo wezwanie swe” (czyli pomimo kapłańskiego powołania) dla tych wszystkich, którzy umierają, ponieważ nie mogą skorzystać z porady lekarskiej, a także dla tych, którzy leczą się własnymi sposobami, w efekcie czego „szkodzącymi lekarstwami sobie śmierć rychlej zadawają”

³ O politycznych i społecznych poglądach H. Powodowskiego zob. Korolko 1967: 87–97.

⁴ Kazania ks. Hieronima Powodowskiego omawia Bruzdziński 2006: 65–81.

(N4v). Historia medycyny potwierdza, że w Polsce przedrozbiorowej lekarzy było mało i tylko nieliczni chorzy mogli skorzystać z ich pomocy (Seyda 1973: 560). Zresztą nawet dostęp do porady lekarskiej nie gwarantował wyleczenia, ponieważ ówczesna medycyna wobec „moru” była bezradna. Morem określano cyklicznie nawiedzającą kontynent europejski dżuma – śmiertelność w przypadku dżumy dymienicznej wynosiła około 60–90%, w przypadku dżumy płucnej – 100%. Groźne były też epidemie tyfusu, czerwonki bakteryjnej, malarii, ospy, błonicy, anginy i grypy (Kuchowicz 1972: 18–19).

Recepta..., jedna z wielu powstałych w dobie staropolskiej broszur podejmujących temat epidemii zarazy, stanowi kulturowe świadectwo postrzegania z perspektywy medycyny i religii choroby, która budziła psychozę powszechnego lęku i paniki. Już sam tytuł informuje o recepcie dla duszy i dla ciała, napisanej przez ks. Hieronima Powodowskiego na podstawie lektury Pisma Świętego oraz wiedzy medycznej. Na karcie tytułowej zamieszczone są dwa cytaty ze Starego Testamentu (Jr 42, 21–22⁵; Ez 33, 11b ⁶) – pierwszy z nich mówi o zarazie jako karze za grzechy, a drugi wzywa do nawrócenia. Ks. Hieronim Powodowski nieustannie w argumentacji odwołuje się do Biblii, którą interpretuje na płaszczyźnie ahistorycznej, prefiguracyjnej – liczne przy-

kłady (ze Starego oraz Nowego Testamentu) są dla niego archetypem oraz modelem rzeczywistości uaktualniającej się w każdym czasie i miejscu.

Po karcie tytułowej autor zamieścił *Przedmowę* (A2r–A4v), w której zawarł podstawowe myśli, rozwijane konsekwentnie w dalszej części *Recepty...* W perspektywie antropologii biblijnej wyjaśnił przyczyny i skutki cierpienia. Grzech pierworodny dotknął zarówno duszę, jak i ciało, dlatego w leczeniu trzeba mieć na uwadze oba te aspekty człowieczeństwa. Lekarz może uzdrowić jedynie ciało, natomiast kapłan – zarówno duszę, jak i ciało, ponieważ przyczyną choroby są często pozamedyczne aspekty, związane z tajemniczym działaniem Boga w ludzkim życiu. Leczenie ciała należy zaczynać od pokuty i nawrócenia – dwóch warunków koniecznych dla osiągnięcia zdrowia.

Przedmowa stanowi wprowadzenie do zamieszczonej na kartach B1r–O1r *Recepty...*, w której autor najpierw wymienia duchowe, a następnie medyczne aspekty ratunku przed zarazą. Broszurę kończy fragment kazania św. Cypriana (*S. Cyprianus Sermone de mortalitate* O1r–O1v) oraz *Modlitwa przeciw powietrzu albo śmierci osobiwa* (O2r–O4v).

Rzeczywistość duchowa w *Receptie...*

Do rzeczywistości duchowej ukazanej w *Receptie...* należy dokładnie scharakteryzowany przez świętego znawcę teologii chrześcijańskiej obraz Boga, dusza ludzka oraz jedynie nadmienieni aniołowie i święci.

Opisując przymioty oraz działanie Boga we wszechświecie, ks. Hieronim Powodowski nieustannie odwołuje się do

⁵ Jr 42,21–22 w tłumaczeniu współczesnym: „Oznajmiłem wam więc dzisiaj, lecz nie chcecie słuchać głosu Pana, Boga waszego, o tym wszystkim, z czym mnie posłał do was. Teraz zaś wiecie dobrze, że pomrzecie od miecza, głodu i zarazy w miejscu, do którego chcecie się udać, by tam osiąść” (*Biblia Tysiąclecia* 1988).

⁶ Ez 33,11b w tłumaczeniu współczesnym: „Zawróćcie, zawróćcie z waszych złych dróg! Czemuż to chcecie zginąć, domu Izraela?” (*Biblia Tysiąclecia* 1988).

teologii biblijnej i na marginesie tekstu głównego notuje odpowiednie sigła z Pisma Świętego. Mówi o Bogu w Trójcy Świętej Jedynym, żyjącym wiecznie (O4v) oraz o Chrystusie – Zbawicielu świata i Panu czasów, który odkupił ludzkość swoją okrutną męką (O3r).

Wśród licznych przymiotów Boga autor wymienia wiekiistość, wszechmoc, panowanie nad żywiołami, kometami, planetami, potęgę kreacyjną, sprawiedliwość, ogrom miłości (O2r), dobroć (Bóg nawet zło obraca w dobro O3v), litość względem człowieka, troskę o każde stworzenie oraz szacunek wobec ludzkiej wolnej woli (N4v). Bóg może dowolnie ingerować w prawa natury – np. zmienić ruch ciał niebieskich („Na znak zdrowia Ezechiaszowego cofnął Słońce nazad przez dziesięć godzin” O1r–2 por. Krl 20,9–11). To miłosierny Ojciec, który wysłuchuje modlitwy jeszcze przed ich dopowiedzeniem do końca (O2r). Nie jest przyczyną zarazy ani nie chce zguby człowieka (O2r), ale opiekuje się nim zgodnie ze swoim tajemniczym planem – wyznacza początek i kres ludzkiego życia (H3r), może uzdrowić z najcięższej choroby, ale też może odjąć lekom wszelką moc (A4r). Jego Słowo jest żywe i skuteczne (D1r), zdolne przemieniać rzeczywistość widzialną i niewidzialną. Bóg to lekarz duszy i ciała, który uzdrowia wolą oraz mocą swojego Słowa. Nieograniczony żadnymi prawami natury „umie i bez pokarmu zdrowia i siły dodać” (F3v) oraz wyratować z każdej choroby (K2r). Bez Jego pomocy daremne są ludzkie wysiłki (I3v), dlatego powinien być dla człowieka najwyższą, zarazem najważniejszą instancją odwoławczą we wszelkich cierpieniach: „Gdyby co cięższego przypadało, czemu by te lekarstwa nie pomagały, porucz to przodkiem P. Bogu” (N4r).

Istota ludzka posiada śmiertelne, materialne ciało oraz nieśmiertelną, niematerialną duszę („dusza człowiecza jest bez wszelkiej materii, a przetoż nieśmiertelna i nieskazitelna” A2r). Przymioty duszy ukazane są opozycyjnie wobec atrybutów ciała. Nie można jednak absolutnie oddzielić w rozumieniu istoty człowieczeństwa ciała od duszy, ponieważ są one ściśle, bezpośrednio ze sobą związane i od siebie nawzajem uzależnione i paradoksalnie – mają też liczne podobieństwa. Zarówno ciało, jak i dusza zostały skażone grzechem pierworodnym, dlatego podlegają chorobom i potrzebują uzdrowienia („Człowiek przez grzech pierworodny cirpi wielkie niedostatki i doległości tak na duszy, jako i na ciele” A2r). Lekarzem ciała jest medyk, który nie uratuje duszy, gdyż „nauka jego jest doczesna i rzeczy, którymi leczy, są materialnymi i skazitelnymi” (A2r). Lekarzem duszy, ale też i ciała jest kapłan (A2v, A3v).

Dusza, jako nieśmiertelna i niematerialna, ma pierwszeństwo przed ciałem pod względem ontologicznym – istnieje, gdy umrze materialne ciało. Ma też pierwszeństwo pod względem teleologicznym, gdyż rządzi i kieruje ciałem (O2v), wywierając na nie bezpośredni wpływ, który ks. Hieronim Powodowski charakteryzuje następująco: „Bo iż dusza ciałem człowieczym rządzi, tedy skora a gwałtowna imaginacja jej może skutek onego złego myślenia w ciele uczynić” (H1v). Oddziaływania obu aspektów człowieczeństwa są dwustronne – nie tylko dusza wpływa na ciało, ale też ciało na duszę. Świadomość ściślej łączności cielesnego i duchowego aspektu człowieczeństwa zdaniem ks. Hieronima Powodowskiego powinna prowadzić do współzależności opartej na harmonii, która płynie ze zrozumienia potrzeb zarówno ciała, jak i duszy. Przykładowo praca fizyczna ciała

ma pomagać w uzdrowieniu duszy (G1v). Pohamowanie afektów duszy (np. silnego gniewu, zbytniego strachu, przesadnej troski czy radości) służy zdrowiu ciała, a brak kontroli nad nimi może silnie zaszkodzić i ciału i duszy – przesadny lęk przed śmiercią jest w stanie nawet doprowadzić człowieka do zgonu.

Choroby duszy, czyli grzechy, odciskają silne piętno nie tylko na niej, ale również na ludzkim ciele. Bezpośrednie oddziaływanie duszy na ciało jest tak potężne, że może ona zarówno stać się przyczyną zarazy („zaraza śmiertelna dusze mojej przez grzech tę zarazę cielesną na mię przywiodła” O3r), jak i pomocą w odzyskaniu zdrowia, dlatego uzdrowienie duszy stanowi konieczny warunek w skutecznym leczeniu morowego powietrza. Ks. Hieronim Powodowski pisze receptę, zawierającą potwierdzone autorytetem Biblii „lekarstwa duszne”, do których zalicza: pokorę, nawrócenie serca, pokutę, serdeczną skruchę, opłakiwanie grzechów, rachunek sumienia, sprawiedliwość, zadośćuczynienie bliźnim za wyrządzone im zło, wiarę, nadzieję, miłość chrześcijańską, spowiedź, Komunię świętą, nabożeństwa, modlitwy, posty, jałmużny, dobre uczynki. Mają one gwarantować zdrowie nie tylko duszy, ale i ciała („tym sposobem od powietrza dusznego i cielesnego bezpieczeń będziesz” E1r). W modlitwie kończącej *Receptę...* autor prosi Boga o łaskę: „aby dusza zdrowa została w ciele zdrowym” (O4v). Ta modlitwa przypomina znane już w dobie staropolskiej przysłowie „w zdrowym ciele zdrowy duch” (*Nowa księga przysłów* 1969: 306), podkreślające jedność oraz współzależność pierwiastka duchowego i cielesnego w człowieku. Zdrowie ciała płynie ze zdrowia ducha, ale też choroba ciała wywiera silny wpływ na duszę.

Rzeczywistość cielesna w *Receptie...*

Do rzeczywistości cielesnej opisanej w utworze należy ciało człowieka, ukazane w ekstremalnej sytuacji zagrożenia śmiertelną chorobą. Układ treści broszury ks. Hieronima Powodowskiego jest celowy i przemyślany – na pierwszym miejscu znajdują się duchowe przyczyny zarazy, czyli grzechy ludzkie, a dopiero na drugim przyczyny cielesne, wynikające z ułomności i niedostatków ludzkiego ciała, dosadnie określonego słowami: „ciało rozpuszne jest jako załomistym domem, w którym duszy i godzinę mieszkać niebezpieczno, która wieczny przybytek w niebie ma zgotowany” (H4v).

Obecna w tekście antropologia ciała ukazuje przede wszystkim prawdę o fizjologicznym aspekcie organizmu. Ciało „z rzeczy doczesnych spojone” spożywa pokarmy, pije, śpi, poci się, wypróżnia, brudzi, współżyje seksualnie, choruje, ma mdłości, kicha, odczuwa ból, wreszcie umiera (M3r–M4v). Fundamentem zdrowia ciała jest czystość duchowa, połączona z przestrzeganiem reguł umiaru i rozsądku w traktowaniu potrzeb fizycznych.

Idealnym stanem jest fizjologiczna równowaga organizmu, płynąca z zachowania odpowiednich proporcji w potrzebach cielesnych. Przykładowo należy spożywać umiarkowane, lekkostrawne posiłki, wstawać od stołu „jeszcze z jakim apetytem” (F3v) oraz jeść częściej, ale małe porcje. Ks. Hieronim Powodowski przeciwny jest głodzeniu organizmu, wyjątek czyni jedynie dla postów o celach religijnych. Aspekt cielesny przenika się w utworze z duchowym – należy pamiętać, aby w niebezpiecznym czasie grasowania zarazy „pokarmy bez zegnania i dziękowania P. Bogu brane nie były, które bez błogosławieństwa

Pańskiego miasto⁷ posilenia ciała w jad się obrócić mogą” (F4r). Ludzka codzienność i powszedniość łączy się w ten sposób z sacrum Boga.

Stan równowagi organizmu wymaga również zachowania odpowiednich proporcji między snem a czuwaniem. Autor daje czytelnikom bardzo konkretne i wymierne rady: należy spać co najmniej dwie godziny po spożyciu posiłku, w nocy, nie za długo i nie za krótko: „Sen barzo długi albo też barzo krótki niesposobność ciała człowieczemu przynosi. Którego miara pospolita ludziom dorosłym jest siedm godzin, młodym zasię ośm godzin albo i co więcej” (F4v–G1r). Sen za dnia przynosi poważne szkody organizmowi (m.in.: „zamula krew i przetoż bladym czyni i suche żyły rozpuszcza” G1r), dlatego jeżeli już jest konieczny, należy ułożyć się w odpowiedniej pozie: „siedząc albo wysoko leżąc, trzewiki zuwszy, a głowę i ciało dobrze nakrywszy” (G1v). Zbyt długie czwanie również pociąga złe skutki, do których ks. Hieronim Powodowski zalicza m.in. „napelnienie głowy złymi dymami, skąd pochodzi nakażenie rozumu” (G1v). Autor zamieszcza również bardzo konkretne porady dotyczące sposobów obudzenia nieprzytomnego chorego, który za długo spał. Warto je zacytować z tego względu, że są w piśmiennictwie staropolskim rzadkie, a stanowią świadectwo kulturowego podejścia do ciała u schyłku XVI wieku:

Przegol albo wystrzyż mu [nieprzytomnemu – M.K.] włosy na ciemieniu i rozdzielwszy je na kilka razów, jedną część zapal, żeby go on smród dochodził, a niż do końca spłoną, zali je mocnym ocztem i tak mu ono spalanie ciepło przyłóż na ciemię (N2v).

Smród palonych włosów i octu powinien obudzić nieprzytomnego chorego...

Ciało dla zachowania stanu zdrowia musi również pracować fizycznie, ponieważ: „pracowanie i chutniejsze⁸ ciała poruszenie [...] zdrowiu dobremu dusznemu i cielesnemu jest pożyteczne” (G1v). Ks. Powodowski zaleca, by ilość i rodzaj pracy fizycznej dostosować do stanu człowieka oraz wykonywanych obowiązków:

Ludzie zacni, delikaci i robocie nieprzywykli, iż pospolicie rozumem i zacniejszemi sprawami w Rzeczypospolitej robią, tedy do robót ręcznych nie są powinni, a tak dla zdrowia swego takowi dosyć mogą mieć na przechodzeniu abo przejeżdżaniu, myślistwie (G2v–G3r).

Ta reguła dotyczy przede wszystkim uczonych, którym niewskazana jest ciężka praca fizyczna, ale wystarczy powolny spacer, śpiew lub długie przemawianie połączone ze stosowną gestykulacją:

Toż trzeba rozumieć o ludziach, którzy się naukami bawią, którzy także miernego pracowania cielesnego używać mają. A tym, którzy słabszy są, dosyć jest niekiedy barzo wolnie się przechodzić albo śpiewać, albo też głosem długo a nie przestawając co mówić, z jestami i niejakiem ciała poruszeniem, które też wymówcom wedle nauki ich należy (G3r).

Nie należy pracować bezpośrednio po jedzeniu ani o głodzie. Ciała nie wolno też przepracować – granicą, za którą trzeba przerwać wysiłek, jest szybki oddech lub pojawienie się potu (G3v).

Kolejny aspekt fizjologii ciała to wypróżnianie, dokonujące się ustami, nosem, przez skórę oraz „tajemniejszymi odchodami”. Nie wolno go hamować, ponieważ pełni funkcję oczyszczania organizmu ze szkodliwych substancji. Przykładowo autor szczegółowo opisuje sposób wywołania

⁷ Miasto – zamiast.

⁸ Chutniejszy – stopień wyższy przymiotnika ‘chutny’ – chętny, ochotny, skory.

mdłości: „niechaj sobie [chory – M.K.] zada womit⁹, wetknąwszy co nadalej w gardło palec, albo koniec pióra ptaszego w oliwę rozmoczony, albo letniej wody z oliwą trunku wypiszy” (K3v). Jednak w przypadku wypróżniania „tajemniejszymi odchodami” zachowuje powściągliwość w opisie, tłumacząc się swoim powołaniem kapłańskim i poczuciem wstydu, a zarazem odsyłając czytelnika do lekarza lub własnego domysłu („O czym iż ani stan mój szeroko pisać, ani wstyd niektórych ludzi o tym wiele czytać nie znosi” G4r).

Innym sposobem oczyszczenia organizmu jest wypocenie się przez ciężką pracę, pocieranie ciała gorącymi chustami, obłożenie kocami („bo pierzyn szkoda psować” L1r) lub zagrzanyimi prześcieradłami. Można też nacierać je płótnem (należy zacząć od nóg i dojść do szyi), a jednocześnie czesać („grzebieniem słoniowym głowy od czoła ku tyłowi poczosując” G3v).

Na temat współżycia seksualnego ks. Hieronim Powodowski pisze krótko i powściągliwie: „Czystość cielesną trzeba też tych czasów [gdzie panuje zaraza – M.K.] pilnie zachować, okrom miernie a w bojaźniej Bożej tych, którzy małżeńską powinność jeden drugiemu są powinni” (H1v).

Ciało choruje i musi umrzeć – z tym faktem trzeba się bezwarunkowo pogodzić, ponieważ „uchodzić tego, co wedle przyrodozenia być nie może, wielkie głupstwo jest” (H3v). Należy na miarę możliwości oraz dostępnych środków starać się o uzdrowienie chorego organizmu, zaczynając od aspektu duchowego (spowiedź, pokuta, modlitwa, Eucharystia), a dopiero po nim zajmując się stroną fizyczną. Człowiek ma pełne moralne prawo korzystania z pomocy lekarskiej,

ponieważ dostał od Stwórcy rozum, by nie oczekiwać cudów, ale wykorzystywać doświadczenie i wiedzę (E3r–E3v).

Wśród przyczyn cierpienia autor wymienia tajemniczą wolę Boga, oddziaływanie biegów niebieskich (B2r)¹⁰ oraz nieprzestrzeganie przez ludzi określonych reguł. Te ostatnie dotyczą nie tylko ciała (obżarstwo, opilstwo, nierząd itp.), ale też duszy. Chorobę sprowadzają na ludzi: pycha, niedowiarstwo, kacerstwo¹¹, bałwochwalstwo, bluźnierstwo, zaniedbanie nabożeństwa chwały Bożej, złorzeczenia albo przeklinania Boga i bliźniego (D4r).

Grzech dotyczy duszy i ciała; przenika zarówno fizyczną, jak i duchową stronę człowieczeństwa, dlatego sens choroby należy rozpatrywać nie tylko w kontekście medycznym, ale również filozoficznym i religijnym.

Obszerny fragment *Recepty...* poświęcony jest dyskursowi medycznemu. Autor omawia konkretne sposoby leczenia w trakcie panowania zarazy, co nasuwa analogie z popularnymi ówczesnie tekstami z zakresu literatury użytkowej, poruszającymi zagadnienia zdrowotne. Podobne porady znajdujemy przykładowo w kalendarzach (Krzysztofik 2010: 390–395). Ks. H. Powodowski wymienia specyficzne symptomy choroby oraz charakteryzuje metody lecznicze – m.in. przeczyszczanie organizmu, puszczenie krwi, stawianie baniek, obmywanie ciała. Daje też przepisy na wykonanie leków (pigulek, czopków), nakazuje wietrzenie szat, przebywanie w zamkniętym pomieszczeniu, w izolacji od ludzi zdrowych itp. W tym miejscu nie ma potrzeby szczegółowego omawiania ich

¹⁰ Na temat oddziaływania ciał niebieskich na zdrowie organizmu ludzkiego por. Krzysztofik 2010: 350–358, 361–370.

¹¹ Kacerstwo – herezja, innowierstwo.

⁹ Womit – wymioty.

wszystkich, natomiast warto kulturowej analizie poddać praktykę leczenia przy użyciu żywego kurczaka, ponieważ obrazuje ona sposób traktowania zwierząt w XVI stuleciu:

Jad z morówki jako wyciągać. Gdy się już jad nalepiej wyciągnie, wziąć kapłuna żywego i oskubawszy pod gęzicą¹², trzymać onym miejscem na morówce, zatykając kapłunowi gębę, a tedy owedy zaś popuszczając, żeby jako wiatr, tak jad gwałtem w się brał; gdy on zdechnie od jadu albo zemdleje, wziąć drugiego i trzeciego, albo póki będzie potrzeba; a kto by kapłunów nie miał, może młode kokoszy albo dorosłe kurczęta; kur stary do tego zły. A te kury zdechłe trzeba osobnie a głęboko zakopać dla zarazy komu inszemu (L4r–L4v).

Tego typu metoda leczenia w kulturze współczesnej na pewno wywoływałaby ostry sprzeciw środowisk i organizacji walczących o prawa zwierząt. W dobie renesansu nie była skuteczna tak samo, jak nieskuteczne okazywały się zabiegi puszczania krwi, przeczyszczania itp. W obliczu dzumy ówczesne społeczeństwo było bezradne i bezbronne, ale w przeciwieństwie do czasów dzisiejszych, nie potrzebowało racjonalnego uzasadnienia stosowanych metod leczniczych.

Choroba, zwłaszcza nieuleczalna, śmiertelna, epidemiczna, w każdej epoce i kulturze stanowi przedmiot wielopłaszczyznowego dyskursu. Mateusz Szubert pisze:

Człowiek od niepamiętnych czasów starał się dostrzec w chorobie coś więcej niż tylko zespół dolegliwości, będący przedmiotem pracy internisty. Poszukiwał – i czyni to nadal – pewnego ukrytego sensu bądź idei zawartej właśnie w chorobie [...] choroba, ból i cierpienie są fenomenami

kulturowymi, analiza owych stanów staje się zaś nieodłącznym zadaniem humanistyki, a nie medycyny wyłącznie (Szubert 2007: 264, 263).

Dla ks. Hieronima Powodowskiego choroba nie stanowi ontologicznej abstrakcji, bytu w pewnym sensie od człowieka niezależnego, ale jawi się jako funkcja relacji między duchowym a cielesnym aspektem zaprezentowanej w utworze syntetycznej wizji człowieczeństwa. Gwarantem zdrowia jest w związku z tym nie tylko zachowanie rozsądnych proporcji w potrzebach cielesnych organizmu, ale również troska o duszę. Autor pisze: „Gdy już dusza i ciało w dobrym postanowieniu wedle nauk przerzeczonych¹³ będzie, trudniej się już jako każda, tak i ta morowa choroba o człowieka pokusić ma” (I 1r).

Obecny w *Receptie...* dyskurs medyczny jest zarazem dyskursem religijnym, ugruntowanym w antropologii biblijnej, dalekiej od dualizmu duszy i ciała:

Dla Biblii człowiek jest jednością. Już Stary Testament i to w swych pierwszych księgach wyróżnia *basar* – ciało i *naefesz* – tłumaczone w LXX zazwyczaj jako *psyche*. Nie są to części składowe człowieka, a jedynie dwa jego aspekty: człowiek widziany jest jako dusza i ciało. [...] Biblia więc w całości daleka jest od dualizmu (Łucarz 2007: 112–113).

Żyjący w XVI wieku kapłan i teolog nie postrzega choroby jedynie jako dysfunkcji biologicznej organizmu, ale w dolegliwościach somatycznych widzi głębszy sens teleologiczny. Przeznaczeniem człowieka i ostatecznym celem nie jest życie doczesne, lecz wieczne. Olbrzymie cierpienie oraz śmierć wywołane epidemią zarazy, jawią się

¹² Gęzica – kuper ptaka, kość ogonowa.

¹³ Przerzeczony (od czas. ‘przerzec’) – wspomniany, wymieniony, nadmieniony.

w tym kontekście jako znak rzeczywistości niewidzialnej.

Opisując powszechne w średniowiecznej Europie epidemie zarazy, Jacques Le Goff i Nicolas Truong słusznie zauważają: „Wyobraźnia kuleje, próbując odtworzyć taki klimat panicznego strachu, cielesnych i duchowych cierpień” (Le Goff, Truong 2006: 90–91). Jednak w XVI-wiecznym utworze nie ma psychozy wywołanej lękiem przed cierpieniem i śmiercią, ponieważ jest ona osławiana świadomością miłości Boga wobec człowieka. Jedyne Stwórca wyznacza początek i kres ludzkiego życia, a skoro ma moc każdego zarówno zachować przy istnieniu, jak i powołać do wieczności, należy ufnie poddać się Jego wyrokowi. Pomimo że powszechną praktyką w trakcie trwania zarazy była ucieczka poza tereny objęte epidemią, autor postuluje, by kapłani i ci ludzie świeccy, do których obowiązków należy troska o innych, pozostali w tym czasie z chorymi i dawali swoją postawą świadectwo miłosierdzia, ugruntowanego w głębokiej wierze:

Mają zostać, Panu Bogu się poruczywszy. Gdyż wedle słów Pańskich to jest znak prawdziwego pastyrza, iż czasu potrzeby kładzie zdrowie swe za owieczki swoje; a najemnik zasię pożytku tylko czasu szczęścia pilnując, owiec jako nie swych, czasu niebezpiecznego odbiega (E2r).

Śmierć stanowi nieuchronny koniec, ale zarazem początek nowego życia, dlatego główną troską autora *Recepty...* nie jest uchronienie czytelnika przed morowym powietrzem, ale przed potępieniem wiecznym. Skoro choroba, zwłaszcza epidemiczna, może być wywołana grzechami ciężkimi, paradoksalnie – może wpłynąć na nawrócenie i głęboką przemianę wewnętrzną człowieka, a przez to jawi się jako droga do zbawienia, wpisana w Boskie plany.

„Śmierć pobożna nic innego nie jest, jedno przeprowadzenie z tej nędznej śmiertelności do wiecznego żywota niewymownych radości” (H4r). Umieranie w łasce staje się „fortką do żywota wiecznego” (O3v). Chrześcijańska nadzieja, przekraczająca próg doczesności, pokonuje powszechną psychozę panicznego lęku, związaną z epidemią.

Relacja duchowe – cielesne w *Receptie...*

Antropologiczna lektura *Recepty...* pokazuje jedność istoty ludzkiej na płaszczyźnie duchowej i cielesnej. Nie ma w tekście ja-skrawej opozycji dusza – ciało, ale ukazana jest wzajemna głęboka relacja, ugruntowana świadomością potrzeb obu aspektów człowieczeństwa. Rzeczywistość cielesna i duchowa wzajemnie się przenikają i na różnych płaszczyznach na siebie oddziałują. Zarówno duchowy, jak i cielesny wymiar ma choroba, ponieważ nie tylko może być wywołana przez ciężki grzech, bezpośrednio oddziałuje niszcząco na ciało, ale może też wpłynąć na nawrócenie duszy. Również dobre uczynki mają aspekt cielesny i duchowy. Nawet tak prozaiczna czynność, jak spożywanie pokarmu, przez modlitwę i błogosławieństwo może otrzymać wymiar duchowy – w takim spojrzeniu na ludzką codzienność *Recepta...* bliska jest teologicznej myśli listów św. Pawła, który pisze: „Przeto czy jecie, czy pijecie, czy cokolwiek innego czynicie, wszystko na chwałę Bożą czyńcie” (1 Kor 10,31).

Ks. Hieronim Powodowski bardzo konkretnie opisuje potrzeby zarówno cielesne, jak i duchowe. Ciało musi się oczyścić przez wypróżnianie, dusza doznaje oczyszczenia na drodze sakramentu pokuty („uczyni womit jako największy i wyrzucenie onego złego przez prawdziwą spowiedź” E1r).

Ciało dla zdrowia musi pracować fizycznie (nawet jeżeli tą pracą jest tylko śpiew...), dusza na drodze do świętości musi pracować nad własnym nawróceniem. Ciało musi dostać pokarm doczesny, dusza – wieczny (Komunia święta). Dla ciała przeznaczone są lekarstwa cieleśne (czopki, pigułki, syropy itp.), dla duszy – lekarstwa „z apteki doświadczonej Kościoła Powszechnego” (E1r). Cieleśność przenika się z duchowością – obie nawzajem mogą sobie zarówno przeszkadzać, jak i służyć. O zdrowiu, życiu i śmierci w ostateczności decyduje Bóg, bez którego medycyna okazuje się bezsilna. Człowiek jest całkowicie zależny od kochającego go Stwórcy we wszystkich aspektach istnienia, dlatego lęk przed epidemią i śmiercią ciała pokonywany jest w *Receptie...* zaufaniem do Boga i nadzieją życia wiecznego.

Recepta... ks. H. Powodowskiego zakorzeniona głęboko w antropologii biblijnej, dla której duchowy i cieleśny pierwiastek człowieka stanowią jedność, ma też bezpośredni związek z mentalnością epoki średniowiecza. Jacques Le Goff i Nicolas Truong piszą:

Nie ma w średniowieczu choroby, która by nie dotyczyła całego człowieka i nie była symboliczna. [...] Dla lekarzy epoki starożytnej [...] wszystkie choroby były somatyczne. [...] Jednak człowiek średniowieczny [...] nie potrafił oddzielić faktów cieleśnych od ich sensu duchowego. Relacje między duszą i ciałem pojmowano jako tak ściśle ze sobą splecione i ząbajające się, że choroba nieuniknienie stawała się psychosomatyczną całością (Le Goff, Truong 2006: 92–93).

O tej psychosomatycznej całości mówi już sam tytuł *Recepty...*, która ma być zarówno „duszną”, jak i „cieleśną”, z tym zastrzeżeniem, że zdaniem ks. H. Powodowskiego zaczynać należy zawsze od leczenia duszy, ponieważ jej zdrowie jest

fundamentem zdrowia ciała. Dla autora poradnika nie istnieje ciało oddzielone, niezależne od duszy, oba pierwiastki człowieczeństwa przenikają się, czego konsekwencją jest postrzeganie choroby jako znaku rzeczywistości głębszej. Takie spojrzenie również nawiązuje do myśli epoki średniowiecza, w której:

[...] nie istnieje ciało jako takie. Zawsze przenika je dusza. A przecież najważniejsze jest jej zbawienie; stąd też medycyna to przede wszystkim leczenie duszy, które wnika w ciało, ale nigdy do niego się nie ogranicza. (Le Goff, Truong 2006: 10)

Obecny w *Receptie...* dyskurs medyczny wynika z teologicznego i teleologicznego – przeznaczeniem człowieka jest wieczność, dlatego o wiele ważniejsze okazuje się uzdrowienie nieśmiertelnej duszy niż śmiertelnego ciała. Medycyna w ostateczności podlega woli Boga, sprawiającego, że leki mają moc lub są bezsilne. Wiara i zaufanie Bogu jawią się jako wartości większe niż zdrowie doczesne.

Dualizm duszy i ciała pojawił się w kulturze Zachodu w XVII wieku w myśli Kartezjusza, który w ciele ujrzał maszynę, *sui generis* narzędzie, od którego filozof radykalnie odcinał się m.in. takimi stwierdzeniami:

Ja jestem czymś różnym od mego ciała i bez niego mogę istnieć. [...] Bóg ukształtował nasze ciało jako maszynę i chciał, aby ona funkcjonowała w charakterze uniwersalnego narzędzia (Descartes 1958: 103, 271)¹⁴.

Jedną z konsekwencji filozofii kartezyjskiej stało się oddzielenie fizycznego aspektu medycy od jej wymiaru duchowego oraz symbolicznego (Le Goff, Truong 2006: 101).

¹⁴ Szerzej na temat refleksji o ciele w myśli filozoficznej por. Kowalczyk 2009.

Mateusz Szubert pisze: „W dyskursie kulturowym ból i choroba przemieniają się w znak” (Szubert 2007: 268). Lektura *Recepty...* uświadamia kulturową różnicę między spojrzeniem na chorobę, a w konsekwencji też na sens człowieczeństwa w stuleciu XVI i w czasach dzisiejszych. Współczesny dyskurs medyczny ogranicza chorobę często do wymiaru materialnego oraz fizycznego, dlatego proces uzdrawiania pojmowany jest jako leczenie ciała. W dzisiejszych czasach:

Lekarz decyduje głównie o tym, jakim chemicznym środkiem potraktować pacjenta, żeby w jak najkrótszym czasie zwalczyć chorobę. Wybiera, co ma najlepszego, według szablonów. Nie ma na uwadze szczęścia

pacjenta, lecz głównie jego zdolność do pracy (Baranowska 2008: 137).

Natomiast dla kapłana piszącego u schyłku renesansu zbiór porad służących do ochrony przed epidemią zarazy, choroba jest znakiem relacji między cielesnym a duchowym wymiarem człowieczeństwa. Zaprezentowany przez ks. Hieronima Powodowskiego dyskurs humanistyczny, ugruntowany w antropologii biblijnej, prowadzi do postrzegania istoty człowieczeństwa jako ścisłego przenikania się duchowego i cielesnego pierwiastka. Człowieka nie można zrozumieć, ograniczając go do wymiaru tylko materialnego bądź tylko duchowego – pełny sens objawia się w ich łączności i współzależności.

Bibliografia

- BARANOWSKA, M., 2008. To jest wasze życie. In: Red. M. SZPAKOWSKA. *Antropologia ciała: Zagadnienia i wybór tekstów*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 137–142.
- Biblia Tysiąclecia: Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*. 1988. Poznań: Wydawnictwo Pallottinum.
- BRUŹDZIŃSKI, A., 2006. Hieronim Powodowski. In: Red. K. PANUŚ. *Wielcy kaznodzieje Krakowa*. Kraków: Wydawnictwo UNUM, 65–81.
- DESCARTES, R., 1958. *Medytacje o pierwszej filozofii*. Tłum. M. i K. Ajdukiewiczowie. Warszawa: PWN.
- Encyklopedia katolicka*, 2012. Red. E. GIGI-LEWICZ. Lublin: KUL, 141–142.
- ESTREICHER, S., 1913. *Bibliografia polska Karola Estreichera: Ogólnego zbioru tom XXV*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 186–196.
- GOMÓŁA, A., 2007. Od antropologii do antropologii literatury. In: Red. E. KOSOWSKA, A. GOMÓŁA, E. JAWORSKI. *Antropologia kultury – antropologia literatury: Na tropach koligacji*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 142–157.
- KOROLKO, M., 1967. Poglądy polityczne i społeczne Hieronima Powodowskiego. *Odrodzenie i reformacja w Polsce*, t. 12, 87–97.
- KOROLKO, M., 1985. Powodowski Hieronim herbu Łodzia. In: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 28, 282–285. Wrocław: IH PAN.
- KOSOWSKA, E., 2003. *Antropologia literatury: Teksty, konteksty, interpretacje*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- KOSOWSKA, E., 2004. O niektórych przesłankach uprawiania antropologii literatury. In: Red. W. BOLECKI, R. NYCZ. *Narracja i tożsamość: (1) Narracje w kulturze*. Warszawa: IBL PAN, 101–109.
- KOSOWSKA, E., 2005. Antropologia literatury – moda czy metoda? *Kultura i społeczeństwo*, 2005, 4, 3–19.
- KOWALCZYK, S., 2009. *Ciało człowieka w refleksji filozoficznej*. Lublin: KUL.
- KRZYSZTOFIK, M., 2010. *Studium z dziejów krakowskich kalendarzy astrologicznych XVII wieku. Almanachy Stanisława Słowakowica jako podstawa uogólnień*. Kraków: Księgarnia Akademicka.

KUCHOWICZ, Z., 1972. *Z badań nad stanem biologicznym społeczeństwa polskiego od schyłku XVI do końca XVIII wieku*. Łódź: Ossolineum.

LE GOFF, J., TRUONG N., 2006. *Historia ciała w średniowieczu*. Tłum. I. Kania. Warszawa: Czytelnik.

LUCARZ, S., 2007. *Grób czy świątynia? Problematyka cielesności w antropologii Klemensa Aleksandryjskiego*. Kraków: WAM.

Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowio- wych polskich, 1969. Red. J. KRZYŻANOWSKI, t. 1. Warszawa: PIW.

SEYDA, B., 1973. *Dzieje medycyny w zary-*

sie. Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich.

SZUBERT, M., 2007. Choroba jako przedmiot kulturowego dyskursu. In: Red. E. KOSOWSKA, A. GOMÓLA, E. JAWORSKI. *Antropologia kultury – antropologia literatury: Na tropach koligacji*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 262–269.

ŚNIEŻKO, D., 2010. Antropologia w badaniach nad literaturą dawną (rekonesans). In: Red. P. CZAPLIŃSKI, A. LEGEŻYŃSKA, M. TELICKI. *Jaka antropologia literatury jest dzisiaj możliwa*. Poznań: Poznańskie Studia Polonistyczne, 111–119.

Malgorzata Krzysztofik

The Jan Kochanowski University in Kielce, Poland

Research interests: Old Polish literature and culture, categories of culture in literature (time, space, body), the Biblical tradition in Polish literature, anthropology of literature, theology of literature

THE ANTHROPOLOGICAL MODEL OF READING “PRESCRIPTION FOR SOUL AND BODY AGAINST EPIDEMIC AIR” BY 16th CENTURY PRIEST HIERONIM POWODOWSKI

Summary

This article joins the newest trends of scientific studies on the anthropology of literature and the anthropology of the human body. It discusses a set of instructions written at the end of the 16th century by a clergyman, Hieronim Powodowski. His “Prescription for soul and body against epidemic air” tells readers how to avoid a plague. In those times, people’s reactions to infectious epidemic diseases were panic-stricken—an understandable response, as the death rate from plague could exceed 70%. In this article, I analyse the religious and cultural relation of *spiritual–physical*, and discuss the theological issues raised by the text (the picture of God). I describe the aspects of reality which, from the point of view of a renaissance preacher, are connected with the spiritual domain (God and

Malgorzata Krzysztofik

Jano Kochanovskio universitetas Kielcuose, Lenkija

Moksliniai interesai: senoji lenkų literatūra ir kultūra, kultūros kategorijos literatūroje (laikas, erdvė, kūnas), biblinė tradicija lenkų literatūroje, literatūros antropologija, literatūros teologija

KUNIGO HIERONIMO POVODOVSKIO RECEPTAI SIELAI IR KŪNUI PRIEŠ EPIDEMIJOS ORĄ (XVI A.) – ANTROPOLOGINIS SKAITYMO MODELIS

Santrauka

Straipsnyje sekama naujausia mokslinių tyrimų tendencija, susijusia su literatūros antropologija ir žmogaus organizmo antropologija. Aptariamas dvasininko Hieronimo Povodovskio nurodymų rinkinys, parašytas XVI amžiaus pabaigoje. Jo *Receptai sielai ir kūnui prieš epidemijos orą* aiškina skaitytojams, kaip išvengti maro. Žmonių reakcija į infekcinių ligų epidemiją tais laikais buvo paniška, ir tai buvo visiškai suprantama, nes mirtingumas nuo maro epidemijos galėdavo viršyti net 70 proc.

Straipsnyje analizuojamas religinis ir kultūrinis santykis, „dvasinis–fizinis“ aspektas, aptariami teologiniai teksto klausimai (Dievo paveikslas). Taip pat aprašomi tikrovės aspektai, kurie, žvelgiant Renesanso pamokslininko akimis, yra susiję ir su dvasine (Dievas ir siela), ir su fizine sritimi (mirtino pavojus grėsmė kūniui). Atsakoma į klausimą,

the soul) and those which are physical (the body under a deadly threat). I also answer the question of how these two domains influence each other. Medical discourse and theological discourse are closely connected in "Prescription...", as the text is rooted in biblical anthropology, according to which the spiritual and physical elements of a human being are in unity. Physical illness is a specific sign of the relation between these two elements. For this reason, humans could not be understood from the physical or the spiritual point of view alone. The entire meaning is revealed only in their connection and interdependence.

KEY WORDS: anthropology of literature, anthropology of the body, theology of literature, illness in culture, relation of the spiritual and the physical.

kaip šios dvi sritys veikia viena kitą. Medicinos ir teologinis diskursai glaudžiai susiję. Knygos tekstas yra „suaugęs“ su bibline antropologija, pagal kurią dvasinis ir fizinis elementai žmoguje sudaro vienovę. Fizinė negalia yra specifinis šių dviejų elementų santykio ženklas. Todėl žmogus negali būti suprastas analizuojant jį vien tik fiziniu ar vien tik dvasiniu požiūriu. Jo esmė gali būti atskleista tik ieškant visų elementų ryšio ir tarpusavio priklausomybės.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: literatūros antropologija, kūno antropologija, literatūros teologija, negalia kultūroje, dvasinio ir fizinio (elementų) santykis.

Gauta 2013 04 15

Priimta publikuoti 2013 07 15